

СУТНІСТЬ ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті проаналізовано складність соціокультурних умов в Україні, економічні і політичні суперечності, неврівноваженість соціальних процесів, криміногенність суспільства. Доведено, що подолання негативних факторів можливе через створення педагогічно збагаченого середовища, формування превентивного виховного середовища, яке стане вектором інтегративного впливу на процес розвитку і саморегуляції дітей, життєстійкості, життєздатності, життєвої компетентності особистості.

Ключові слова: превентивне виховне середовище, превентивна виховна діяльність, характеристика середовища.

В Україні особливої актуальності набуває проблема запобігання і подолання негативних проявів у поведінці дітей та молоді, спричинених складними соціокультурними умовами, економічними й політичними суперечностями, неврівноваженістю соціальних процесів, криміногенністю суспільства.

Спостерігається тенденція до загострення соціально-економічних, психолого-педагогічних та медико-біологічних факторів, які детермінують деструктивну поведінку школярів. Зростає чисельність дітей, які долучаються до раннього алкоголізму, наркоманії, проституції, збільшується питома вага протиправної, агресивної поведінки підлітків під впливом алкогольного та наркотичного сп'яніння. Негативна поведінка школярів торкається усіх сфер соціального функціонування неповнолітніх і проявляється вербальною і фізичною агресивністю, негативним ставленням до оточення, нездатністю прогнозувати результати своєї поведінки, слабкою емоційною прихильністю до близьких, низьким рівнем сформованості комунікативних навичок тощо. Зростає дитяча злочинність.

У загальній системі злочинності кожний п'ятий злочин скоюється неповнолітніми. За даними МВС України, у період 2005-2012 років щорічно кількість вчинених школярами злочинів перевищує 30 тисяч, а, за даними Державної судової адміністрації, кількість засуджених у віці до 18 років становить понад 20 тис. осіб.

Знижуються показники здоров'я. За період навчання в школі здоров'я дітей значно погіршується. Зокрема, зір слабшає втричі, слух — у 1,3 раза; постава — у 4,6 раза; сколіоз — у 15 разів; хвороби нирок частішають — у 1,5 раза; органів травлення — у 2,5 раза; стан нервової системи погіршується у удвічі (слід зважити ще й на те, що кожна третя дитина народжується з різними відхиленнями у розвитку нервової системи); хвороби ендокринної залози частішають у 2,5

раза. Показово, що існує прямий зв'язок між захворюваннями і негативними проявами у поведінці школярів, можливостями опанувати навчальний матеріал. Ця проблема загострюється для половини хворих дітей. Україна продовжує передувати в Європі за темпами поширення наркоманії та ВІЛ/СНІДу.

Великі ризики несуть для фізичного та духовного здоров'я дітей і підлітків сучасні комп'ютерні ігри, Інтернет, телевідеопродукція з демонструванням жахів, насильства, статевої розпусти. Усе це створює загрозу для генофонду нації. За час навчання в школі учень втрачає третину свого здоров'я, насамперед через нездорову атмосферу, яка його оточує. У 18% учнів початкової школи знижені показники здоров'я.

Під час дослідження ми встановили такі детермінанти негативних проявів у поведінці школярів: погіршення стану здоров'я учнів та вживання психоактивних речовин; недоліки навчально-виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу; негативний вплив асоціальних груп, підліткової субкультури; послаблення виховної функції сім'ї; негативний вплив засобів масової інформації, Інтернету на розвиток девіантної поведінки школярів (комп'ютерна адикція); жорстоке поводження з дітьми: дитяча бездоглядність; суперечливості та неузгодженості у законодавстві, відсутність ювенальної юстиції.

Подолати ці причини можливо через створення педагогічно збагаченого середовища, формування превентивного виховного середовища, яке стане фактором інтегративного впливу на процес розвитку і саморегуляції дітей, життєстійкості, життєздатності, життєвої компетентності особистості.

Превентивне виховне середовище — це упорядкована цілісна сукупність організаційно-педагогічних умов, взаємодія й інтеграція яких забезпечує соціально-правову підтримку розкриття внутрішнього потенціалу, духовного розвитку і життєздійснення особистості; сприяє виробленню нею ціннісного ставлення до себе, природи і суспільства; нівелює негативні впливи соціуму на дитину [2; 3].

Сенсом формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу є уможливлення реалізації педагогічної ідеї, покладеної в основу ставлення і розвитку особистості школяра; інтегрування усіх виховних впливів, спрямованих на дитину, в цілісний педагогічний процес, який забезпечує реалізацію ідей і завдань виховання й розвитку особистості в умовах конкретного навчального закладу.

Процес формування превентивного виховного середовища вбачається нами в узгодженій педагогічній активності, спрямованій на актуалізацію соціально значущих цінностей і потреб особистості та дезактуалізацію у свідомості дітей й учнівської молоді цінностей і потреб асоціального характеру.

Формуючи превентивне виховне середовища ЗНЗ, педагоги мають враховувати цілі навчального закладу як педагогічної системи і цілі самих дітей та об'єднувати зусилля усіх учасників навчально-виховного процесу — педагогів, батьків, учнів, громади.

Основою формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу є педагогічні дії з вивчення, добору, моделювання та використання потенціалів середовища життєдіяльності дитини, обмеження впливу його негативних та посилення позитивних факторів.

Це досягається превентивною виховною діяльністю і забезпечується системою економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, освітнього та організаційного змісту, спрямованого на формування позитивних соціальних установок, запобігання вживанню психоактивних речовин серед школярів, формуванню навичок безпечних статевих стосунків. Вона є пріоритетним напрямом діяльності держави, усіх соціальних інституцій і здійснюється в інтересах держави і суспільства.

Головним осередком превентивної виховної діяльності в умовах превентивного виховного середовища є загальноосвітній навчальний заклад як простір спільного буття педагогів, школярів і батьківської громади, де створено модель утвердження самоцінності дитини, максимального забезпечення її інтересів, ставлення до школярів як стратегічних партнерів, де реалізуються перспективні технології соціального захисту, педагогічної підтримки, соціального, психологічного, медичного супроводу дітей з різними життєвими проблемами [4].

Педагогічний аспект превентивної виховної діяльності полягає у сформованості такої позиції особистості, яка конкретизується культурою цінностей, самоактуалізацією, свідомим вибором моделей просоціальної поведінки. Превентивна діяльність має допомогти кожній дитині оволодіти мистецтвом самореабілітації — механізмом і здатністю до самопомогти у подоланні кризових ситуацій, виході із скрутного становища, поверненні на тимчасово втрачену траєкторію життєвого шляху.

Соціальний аспект превентивної виховної діяльності передбачає об'єднання зусиль суб'єктів превентивної діяльності на міжгалузевому рівні, спрямованих на узгоджену і своєчасну реалізацію попереджувальних заходів, нейтралізацію і поступове усунення детермінант, які викликають негативні прояви у поведінці дітей та молоді.

Психологічний аспект превентивної виховної діяльності передбачає диференційований індивідуально-психологічний, статево-віковий підходи до виявлення генезису деструктивних проявів у поведінці особистості й розроблення науково обґрунтованих програм соціалізації та корекції девіацій.

Правовий аспект обумовлює потребу у розробленні нової стратегії захисту дитинства, визначенні виховної превентивної парадигми,

яка спрямована на найповнішу реалізацію в Україні Конвенції ООН про права дитини, створення сприятливих умов для фізичного, психологічного, соціального і духовного здоров'я дітей, їх соціально-правового захисту.

Тому завданнями формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу ми визначаємо [4]:

- формування пріоритетних напрямів превентивної виховної діяльності, удосконалення її змісту, методів та технологій реалізації в освітньому середовищі, підвищення її статусу в системі освіти та українському суспільстві загалом;
- розширення складу суб'єктів превентивної виховної діяльності, посилення координації їхніх зусиль стосовно вирішення проблем профілактики негативної поведінки;
- удосконалення форм і методів формування здорового способу життя;
- розроблення стратегії організації превентивної виховної діяльності в рамках міжсекторальної взаємодії зацікавлених міністерств і відомств та співпраці з міжнародними та вітчизняними громадськими організаціями;
- оптимізацію використання фінансових та кадрових ресурсів у сфері превентивної виховної діяльності за рахунок об'єднання зусиль усіх зацікавлених структур;
- розроблення та запровадження ефективних форм роботи з превентивної виховної діяльності;
- забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних кадрів згідно із сучасними науково обґрунтованими підходами до проблеми превентивної виховної діяльності;
- забезпечення науково обґрунтованої допомоги сім'ї у розв'язанні численних проблем, в організації психолого-педагогічної просвіти батьків;
- проведення наукових досліджень, спрямованих на вивчення причин поширення девіацій у дитячому середовищі з розробленням науково обґрунтованих заходів профілактики цього явища;
- створення системи моніторингу превентивної виховної діяльності.

Принципово концептуальною позицією є те, що превентивна виховна діяльність з неповнолітніми в умовах превентивного виховного середовища ЗНЗ не може і не повинна здійснюватись як відомчий проект. Суб'єктами такої діяльності є органи державного управління та місцевого самоврядування, наукові установи, заклади соціальної інфраструктури для дітей та молоді, широкі кола громадськості. Методологічним підґрунтям формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу є

такі підходи: аксіологічний, діяльнісний, системний, особистісно орієнтований, синергетичний, компетентнісний, середовищний.

Повноцінна реалізація зазначених вище підходів забезпечується дотриманням принципів превентивної виховної діяльності в умовах формування превентивного виховного середовища, які є тими вихідними концептуальними позиціями, що впливають з головної мети й цілей освітньої системи. Серед них: принцип гуманістичної орієнтації превентивного виховання, принцип врахування вікових, гендерних та індивідуальних особливостей школярів, принцип стратегічної цілісності, принцип наступності, принцип соціалізації школярів в колективі, принцип технологізації, принцип індивідуалізації, принцип соціальної адекватності, принцип соціального загартування школярів передбачає включення дітей в ситуації, які потребують вольових зусиль для подолання негативного впливу соціуму, розвитку духовних і морально-вольових якостей, принцип проектування та конструювання превентивного виховного простору, принцип соціального партнерства.

Таким чином, ефективність та результативність формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу залежатиме від повної реалізації таких складових: цілеспрямованої організації об'єкт-суб'єктної взаємодії у превентивній виховній діяльності; подолання агресії та насильства серед школярів; удосконалення форм і методів формування здорового способу життя серед школярів; формування у школярів негативного ставлення до шкідливих поведінкових звичок, посилення ефективності механізмів подолання залежності від них; уведення проблематики профілактики девіантної поведінки неповнолітніх у нових соціокультурних умовах у дослідницькі програми та плани наукових та навчальних закладів, проведення науково-практичних конференцій та семінарів; розроблення навчальних програм з підготовки педагогічних працівників до профілактичної діяльності, створення на базі обласних інститутів післядипломної освіти педагогічних працівників гнучкої, оперативної системи науково-методичної підготовки й перепідготовки з проблеми; створення експериментальних центрів для опрацювань педагогічних інновацій на базі загальноосвітніх навчальних закладів; організація та забезпечення роботи педагогів щодо просвіти батьків з проблем профілактики негативної поведінки школярів, посилення ролі сім'ї у вихованні дітей; створення механізмів експертизи програм превентивної виховної діяльності школярів в умовах формування превентивного виховного середовища ЗНЗ на основі об'єктивних критеріїв їхньої ефективності; підтримка ініціатив неурядових організацій, громадських дитячих і молодіжних об'єднань з організації превентивної виховної діяльності; створення системи моніторингу профілактики негативної поведінки

з використанням сучасних наукових методів. Результати моніторингу мають використовуватися в аналізі ефективності профілактичної діяльності та програм і надалі у плануванні профілактичної роботи; використанням засобів масової інформації для висвітлення досвіду роботи серед дітей і молоді; встановлення контактів з громадськими і міжнародними організаціями, реалізація спільних проєктів з проблем формування превентивного виховного середовища.

Відповідними компонентами формування превентивного виховного середовища визначаємо концептуально-методологічний, предметно-просторовий, технологічно-інструментальний, функціонально-результативний. Для висвітлення когнітивної, емоційно-ціннісної та діяльнісної складових компонентів доцільними є такі критерії та показники [1; 4]:

Для концептуально-методологічного компонента — компетентність, який характеризується показниками: обізнаність щодо новітніх концепцій, програм, успішного досвіду розбудови превентивного виховного середовища; визначення й усвідомлення ключових понять формування превентивного виховного середовища; суб'єкта участь у творенні і реалізації виховної політики закладу; предметно-просторового компонента — забезпеченість, а показниками: знання основ моделювання безпечного середовища життєдіяльності; відповідність матеріального оснащення функціональних зон пріоритетним видам діяльності; дотримання ергономічних стандартів організації життєдіяльності ЗНЗ; технологічно-інструментального компонента — технологічність, показниками якого виступають: вивчення і добір необхідного технологічного інструментарію; готовність суб'єктів навчально-виховного процесу до розбудови превентивного виховного середовища; сформованість виховної системи ЗНЗ; функціонально-результативного компонента — керованість, з такими показниками: психоемоційний клімат навчального закладу; ефективність системи науково-методичного супроводу функціонування превентивного виховного середовища навчального закладу; організація поліпозиційної взаємодії у розбудові превентивного виховного середовища навчального закладу. Сформованість превентивного виховного середовища визначається за такими рівнями:

— розбалансований (низький) рівень — характеризується недостатнім розвитком компонентів превентивного виховного середовища: слабка обізнаність щодо новітніх концепцій, програм, успішного досвіду розбудови превентивного виховного середовища, існують загальні уявлення щодо визначення ключових понять формування превентивного виховного середовища, суб'єктна участь у творенні і реалізації виховної політики закладу поодинока; знання основ моделювання безпечного середовища життєдіяльності недостатні для застосування їх на практиці, є порушення санітарно-гігієнічних

умов навчання і виховання, державних санітарно-гігієнічних правил і норм в процесі утримання й експлуатації матеріально-технічної бази навчального закладу, недотримання ергономічних стандартів організації життєдіяльності ЗНЗ; відсутні вивчення і добір необхідного технологічного інструментарію для формування превентивного виховного середовища, готовність суб'єктів навчально-виховного процесу до розбудови превентивного виховного середовища на низькому рівні, сформованість виховної системи навчального закладу слабка. Психоемоційний клімат у навчальному закладі характеризується негативно як у педагогічному та учнівському колективах, відмічається низька ефективність системи науково-методичного супроводу функціонування превентивного виховного середовища навчального закладу, практично відсутня організація поліпозиційної взаємодії у розбудові превентивного виховного середовища навчального закладу;

— частково збалансований (середній) рівень — характеризується достатньою розвиненістю компонентів превентивного виховного середовища: педагогічний колектив обізнаний щодо новітніх концепцій, програм, успішного досвіду розбудови превентивного виховного середовища, визначає і усвідомлює ключові поняття превентивного виховного середовища, суб'єктна участь у творенні і реалізації виховної політики закладу на середньому рівні, можлива епізодичність; знання основ моделювання безпечного середовища життєдіяльності недостатні, не приділяється увага деяким напрямом діяльності, переважно дотримуються ергономічні стандарти організації життєдіяльності навчального закладу; наявні вивчення і добір необхідного технологічного інструментарію для формування превентивного виховного середовища, готовність суб'єктів навчально-виховного процесу до розбудови превентивного виховного середовища на середньому рівні, сформованість виховної системи навчального закладу характеризується середніми показниками щодо превентивного виховання дітей, психоемоційний клімат у навчальному закладі позитивний як у педагогічному, так і в учнівському колективах, але відмічається напруженість, ефективність системи науково-методичного супроводу функціонування превентивного виховного середовища навчального закладу на середньому рівні, відбувається організація поліпозиційної взаємодії у розбудові превентивного виховного середовища навчального закладу;

— збалансований (високий) рівень — характеризується розвиненістю компонентів превентивного виховного середовища відповідно до встановлених показників: педагогічний колектив добре обізнаний щодо новітніх концепцій, програм, успішного досвіду розбудови превентивного виховного середовища, визначає і усвідомлює усі ключові поняття превентивного виховного середовища,

суб'єктна участь у творенні і реалізації виховної політики закладу на високому рівні; знання основ моделювання безпечного середовища життєдіяльності відповідають сучасному рівню та знаходять відображення у навчальному закладі, дотримуються ергономічні стандарти організації життєдіяльності навчального закладу; відповідно до потреб навчального закладу здійснено вивчення і добір необхідного технологічного інструментарію для формування превентивного виховного середовища, готовність суб'єктів навчально-виховного процесу до розбудови виховного середовища на високому рівні, сформованість виховної системи навчального закладу характеризується високими показниками щодо превентивного виховання дітей, психоемоційний клімат у навчальному закладі позитивний як у педагогічному, так і в учнівському колективах та між ними, ефективність системи науково-методичного супроводу функціонування превентивного виховного середовища навчального закладу на високому рівні, здійснено організацію поліпозиційної взаємодії у розбудові превентивного виховного середовища навчального закладу.

Отже, нова соціокультурна реальність в Україні потребує пошуку стратегічних орієнтирів, моделей профілактики негативної поведінки в умовах формування превентивного виховного середовища, перспективних технологій соціального захисту, педагогічної підтримки, медичного, психологічного, соціального супроводу дітей з різними життєвими проблемами, вироблення якісно нового підходу до забезпечення дітям повноцінного розвитку відповідно до їхніх потреб.

Література

1. Єжова О. О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів : монографія / Ольга Єжова. — Суми : МакДен, 2011. — 412 с.
2. Оржеховська В. М. Превентивна педагогіка: навч. пос. / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко. — О. : ТОВ «Інтерпрінт», 2006. — 284 с.
3. Оржеховська В. М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : навч. посіб. / В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко. — Черкаси : Чабаненко Ю., 2008. — 375 с.
4. Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища : соціально-педагогічний аспект : монографія / Тетяна Федорченко. — Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2011. — 488 с.

В статье проанализированы сложные социокультурные условия в Украине, экономические и политические разногласия, неуравновешенность социальных процессов, криминогенность общества. Преодоление негативных факторов возможно через создание педагогически обогащенной среды, формирование превентивной воспитательной среды, которая станет вектором интегративного влияния на процесс развития и саморегуляции детей, жизнестойкости, жизненной компетенции личности.

Методологической основой превентивной воспитательной среды являются аксиологический, деятельностный, системный, личностно ориентированный, синергетический, средовой подходы.

Основным определен принцип гуманистической ориентации превентивно-го воспитания, учёт возрастных, гендерных и индивидуальных особенностей школьников, стратегической целостности, последовательности, социализации школьников в коллективе, технологизации, индивидуализации, социальной закалки школьников, проектирования и конструирования превентивной воспитательной среды через социальные партнёрство.

Соответствующими компонентами превентивной воспитательной среды определены концептуально-методологический, предметно-пространственный, технологически-инструментальный и функционально-результативный с соответствующими критериями и показателями.

Ключевые слова: превентивное воспитательное пространство, превентивная воспитательная деятельность, характеристика среды.

V. M. Orzhechovska, T. E. Fedorchenko **The Essence of the Preventive Educational Environment of Secondary School**

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

In the article the complications of socio-cultural conditions in Ukraine are analyzed, as well as economic and political contradictions, mental instability of social processes, and criminality of society. We can overcome these negative factors through creating the pedagogically enriched environment, formation of a preventive educational environment, which will become the vector of integrative influence on the process of development and self-regulation of children, the viability, and vital competence of a personality.

Methodological foundations of preventive educational environment are axiology, activity, system, personality oriented, synergetic, environment approaches. Basic is the principle of humanism orientation of preventive education, taking into consideration the age, gender and individual features of students, strategic integrity, consistency, socialization of schoolchildren in a team, individualization, social tempering of children, planning and constructing a preventive educational environment through social partnership.

The components of preventive educational environment are determined, namely: conceptually methodological, object-spatial, technologically instrumental and functionally effective, with the proper criteria and indexes.

Keywords: preventive educational environment; preventive educational activity; description of environment.

References

1. Yezhova, O. O. (2011). *Formuvannia tsinmisnogo stavlemnia do zdorovia v uchniv profesino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiu* [Formation of Value Attitude to Health of Vocational School Students]. Sumy: MakDen.
2. Orzhekhovska, V. M., & Pylypenko, O. I. (2006). *Preventywna pedahohika* [Preventive Education]. Odesa: TOV «Interprint».
3. Orzhekhovska, V. M., & Fedorchenko, T. E. (2008). *Profilaktyka deviantnoi povedinky nepovnoletnikh* [Prevention of Non-Adults' Deviant Behavior]. Cherkasy: PP Chababenko Yu. A.
4. Fedorchenko, T. E. (2011). *Profilaktyka deviantnoi povedinky shkoliariv v umovakh sotsiokulturnoho seredovyscha: sotsialno-pedahohichni aspekt* [Prevention of Schoolchildren's Deviant Behavior in the Condition of Socio-Cultural Environment: Social and Psychological Aspect]. Cherkasy: PP Chababenko Yu. A.